

תוכן עניינים

א. חוסן אזרחי	3
א.1 חוסן אזרחי – הגדרה	3
א.2 החוסן האזרחי בשגרה ובמב"ם (מצב בין מלחמות)'	6
א.3 החוסן האזרחי במצבי חירום ומלחמה	10
ב. תפיסת הביטחון של ישראל ואסטרטגיית צה"ל לחוסן	19
ב.1 תפיסת הביטחון של ישראל מראשית שנותיה	19
ב.2 נקודת המפנה והשינוי בתפיסה הבטחונית	21
ב.3 מימד ההגנה	23
ב.4 שתי תפיסות ביטחון	25
ב.5 מצב העורף הישראלי והשפעתו של השינוי התפיסתי הביטחוני – דיון ומסקנות	26
ביבליוגרפיה	29

א. חוסן אזרחי

א.1 חוסן אזרחי – הגדרה

בספרות המחקר אין הסכמה בנוגע להגדרת החוסן האזרחי וישנן פרשנויות לנושא (אמית ופליישר, 2005; דולב, 2018; Carlson, Haffenden, Bassett, Buehring, Collins III, Folga, ... & Whitfield, 2012). השימוש במונח חוסן נעשה לתיאור תופעות חברתיות ופסיכולוגיות ומשנות התשעים של המאה הקודמת, זהו מונח מרכזי בכל הנוגע להתמודדות עם מצבי חירום (מכון ראות, 2016; מפקע"ר, 2014). רוב ההגדרות חולקות תשתית הנחה משותפת ולפיה חוסן הוא היכולת להתמודד עם איום או פגיעה (דולב, 2018). הגדרה אחת גורסת כי חוסן הוא יכולת לעבור משבר תוך שינוי ושמירה על ערכים בסיסיים וכמה שפחות פגיעות בנפש (מכון ראות, 2009). קרלסון ושותפיו (2012) מתייחסים אל חוסן כאל מטאפורה המתארת את כושר ההסתגלות של אינדיבידואלים (Carlson et al., 2012). חוסן הוא תוצאת תהליך הסתגלות מוצחת של האינדיבידואל לאחר שעבר אירוע טראומתי או משבר ומידת יכולתו לחזור לתפקוד (עשת ולב, 2011). במאמרם של קימחי, אשל, לייקין ולהד (2017), חוסן מוגדר כגורמי הגנה שמאזנים או מווסתים את תגובת הפרט לאסונות סביבתיים, אשר מובילים להסתגלות מיטבית (Kimhi, Eshel, Leykin, & Lahad, 2017).

הגדרות החוסן מתייחסות אל המונח במובן הפרטי שלו, של האדם היחיד, אולם חוסן מורכב מתחומים נוספים ובהם החוסן החברתי. ההיבט החברתי מאפשר לנו לבחון את הפגיעות או החוסן הקהילתי של קבוצה שלמה ובמקרה זה כאשר מדובר בחוסן אזרחי, של תושבי המדינה כולה (תובל-משיח, 2008). חוסן חברתי הוא יכולתה של החברה האזרחית ליזום פעולות מכוונות לשיפור היכולת האישית של הפרטים המרכיבים אותה, לצד יכולת קולקטיבית שלהם ושל המוסדות להגיב נוכח משבר ולהשפיע עליו (מכון ראות, 2009). גישה התומכת במהותו של חוסן כיכולת לשמר, לשקם ולחזור לתפקוד, רואה בחוסן אזרחי את "יכולתה של קהילה או חברה לספוג הפרעה ולשמור על התשתית החברתית שלה ומאפייניה" (דולב, 2018, עמ' 46). קימחי ועמיתיו מגדירים חוסן כיחס בין מנגנוני הגנה לפגיעות, בעקבות אירוע טראומתי שהיה או עשוי להתרחש ברמה האישית, הקהילתית או הלאומית (Kimhi, Eshel, Leykin & Lahad, 2017). המסגרת התיאורטית אשר בוחנת חוסן חלוקה באשר להאם המונח הוא בעיקר היכולת להתגבר על גורמי הסיכון והפחתת סמנני המצוקה או האם הוא מתמקד בכוחות האינדיבידואל. תאוריות עכשוויות יותר מתמקדות ביכולת הפרטים להתגבר על מכשולים באמצעות החוויה והנסיון, כלומר, היכולת להפוך את גורמי הסיכון לגורמי הגנה שמחזקים את הפרט (Eshel, Kimhi, Lahad, Leykin & Goroshit, 2018). הדיון לגבי חוסן נחלק בין חוקרים וחלקם טוענים כי המחקרים המתמקדים בחוסן של הפרט, מפספסים את ההקשרים והגורמים החברתיים (Mesele et al., 2008).

מחקרים שונים מתייחסים לחוסן כתופעה חברתית רחבה וחוקרים אותה במושגים של חוסן לאומי (Kimhi et al., 2017). מחקרים אחדים מתייחסים לחוסן כתופעה חברתית וחוקרים אותה במונחים של חוסן חברתי או לאומי. חוסן לאומי טומן בחובו עמידות חברתית וכוחות משותפים במדדים שונים. יש הטוענים כי חוסן לאומי מורכב מיכולתה של חברה לעמוד אל מול איום באופן יציב לצד יכולתה להתמודד

עם סביבה משתנה, עוינת לעיתים, באמצעות הסתגלות מיוחדת (Kimhi, Eshel, Lahad & Leykin, 2017).

לחוסן הלאומי ארבעה מרכיבים עיקריים והם פטרויטיזם, אופטימיות, אינטגרציה חברתית ואמון במערכות הציבוריות והפוליטיות. מדדים מסויימים לבחינת חוסן לאומי מתמקדים ברווחה אישית של האזרחים, תחושת קוהרנטיות ומצב כלכלי (Kimhi & Shamai, 2004). פטרויטיות מוגדרת כאהדה, מחוייבות וערבות לבטחון והגנה על המדינה, אופטימיות שהיא נטיית הפרט לפיסה לתפיסה חיובית של מצבים, אינטגרציה חברתית שהיא יכולת הגיבוש החברתי על אף הטרוגניות במרכיב הפרטים ואמון במערכת ומוסדות המדינה (עשת ולב, 2011). במאמרם של פדן ואלרן (2018), מופיעה הגדרת החוסן כיכולת של המערכת להכיל מצבים מפריעים ולהשתנות בהתאם לחומרת המצב תוך שמירה על זהותה. לכך מתווספת הרחבה של האקדמיה הלאומית למדעים של ארצות הברית (פדן ואלרן, 2018, עמ' 16) שמגדירה חוסן "כיכולת להיערך, לתכנן, לספוג, להשתקם ולהסתגל בצורה מוצלחת יותר נוכח אירועי חירום...". ניתן לראות כי הגדרה זו מתייחסת להיערכות ותכנון כחלק ממרכיבי החוסן (פדן ואלרן, 2018). בהקשרים של בטחון לאומי חוסן חברתי בא לידי ביטוי במחוייבות הפרטים בחברה להתגייס למען השגת מטרה משותפת (Arian, 2005). חוסן לאומי הוא היכולת החברתית אזרחית לשמור על תפיסות ואמונות חיוביות לגבי כושר ההסתגלות והתפקוד נוכח איום מתמשך (תובל משיח, 2008).

נוריס ועמיתיו (2008), גורסים כי חוסן קהילתי הוא מושג מורכב וכי במרבית המקרים מתייחסים לקהילה או חברה אזרחית כשלם שהוא יותר מסך חלקיו ובהקשר של חוסן, הם טוענים כי נקודת מבט זו גורסת כי החוסן של קבוצת אינדיבידואלים אינו הופך לחוסן קהילתי (Norris et al., 2008). חוסן הוא יכולת או תהליך ולא תוצאתו של אירוע (Carlson et al., 2012, 2012). לתפיסתם של ברקס, קולדינג ופולקה (2003) חוסן אזרחי הוא חלק ממערכת אקולוגית וחברתית ולכן שינוי במערכת בשל איום או משבר ניתן להבנה כיכולת הסתגלות, העשויה להעיד על חוסן של המערכת כולה (Brekers, Colding & Folke, 2003). אלרן, ישראלי, פדן ואלטשולר (2015), מגדירים חוסן חברתי או אזרחי כיכולתה של כלל המערכת המדוברת להתמודד בגמישות עם אסון להכיל את הנזקים והפגיעה בתפקוד ולהתאושש ממנו בחזרה למצב תפקודי ייעודי תקין (אלרן, ישראלי, פדן ואלטשולר, 2015). עשת ולב (2011) טוענים כי החוסן האזרחי נשען על הבנה כי כוחה של חברה אזרחית טמון במאפיינים הסוציאליים שלה, לצד גורמים צבאיים אך בוודאי לא רק באחרונים. לדידם, זוהי יכולתה של החברה להתמודד עם מצוקה באופן יעיל שמונע ממוסדותיה וערכיה להיפגע, באמצעות שינויים והתאמות נוכח המצב (עשת ולב, 2011). ספרות המחקר שחוקרת אסונות משתמשת במונח הסתגלות כשינוי התנהגותי חיובי שמתרחש בקרב יחידים, משפחות וקהילות. התנהגויות אלו מקושרות לחוויות והתנסויות עבר בתגובה לאסונות צפויין או בלתי צפויים ויכולות לתרום להישרדות מוצלחת (Arian, 2005).

על אף ההגדרות הרחבות של מושג החוסן, חשוב להכיר בכך שזהו מאפיין תלוי הקשר ובשל כך, קהילה מסויימת תצליח להתמודד בהצלחה עם מצב חירום מסויים, בעוד במצב אחר היא תתקשה. מחקרים מעידים כי יש קשר בין תחושת שייכות למקום לבין חוסן. אנשים נוטים להיקשר לביתם, סביבת המגורים, הקהילה והיישוב בו הם גרים ותחושת השייכות החזקה ביותר היא לסביבה החברתית. מידת החוסן של קהילה מסויימת נמדדת לעיתים על סמך התשתיות ומערכות ההנדסה אשר נמצאות ברשותה משום שהן משמשות כלי הגנה נוכח מצבי חירום. זהו מרכיב אחד מבין